

УДК 811.161.2'373.2 Черемшина

DOI: 10.31471/2304-7402-2022-17(65)-331-338

**ОНІМНИЙ ПРОСТІР ЗБІРКИ НОВЕЛ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ
«СЕЛО ЗА ВІЙНИ»****Т. О. Лях, І. М. Гречин***ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Онімний простір є важливим складником формування картини світу художнього тексту, адже є відображенням не лише індивідуальної манери письменника, стилістики твору, а й культурно-історичної епохи, до якої він належить. Марко Черемшина – письменник-новатор, котрий жив і творив у час формування українського модернізму, тому дослідження онімного простору художніх творів письменника потребує належної уваги. У сучасному українському мовознавстві сформувалися різні погляди щодо поняття онімного простору та класифікації онімів. Найвідомішими є наукові доробки Л. Белея, В. Калінкіна, Ю. Карпенка, кожен з яких сформував власний підхід до вивчення онімії художнього тексту, термінологію на позначення власних назв у художньому творі. Доречними для пропонованого дослідження є твердження тих мовознавців, котрі розглядають онімний простір художнього твору у зв'язку зі світосприйняттям автора (Н. Подольська, Л. Селіверстова). Для вивчення онімного простору новелістичної збірки Марка Черемшини «Село за війни» найоптимальнішим буде загальноживаний підхід до класифікації, який спирається на розподіл власних назв живих істот та назви неживих предметів. Провідний лінгвістичний метод даного дослідження – описовий (дескриптивний). За допомогою цього методу в дослідженні виділено одиниці аналізу, здійснено їхню класифікацію та інтерпретацію за допомогою прийомів зовнішньої і внутрішньої інтерпретації. Зроблено висновок, що типи онімів у збірці Марка Черемшини «Село за війни» підпорядковуються жанру художнього тексту, його загальній ідеї. З'ясовано, що онімний простір збірки «Село за війни» репрезентовано досить розмаїто, проте найчисельнішу групу у збірці становлять антропоніми. Ономастична лексика досліджуваної збірки виступає вагомим художньо-виражальним засобом та є виразним маркером авторського індивідуального стилю Марка Черемшини.

Ключові слова: *онімний простір, онім, антропонім, топонім, образ, новела, Марко Черемшина.*

Вивчення художнього тексту як феномена мистецтва неможливе без з'ясування естетичної функції мовних одиниць, що творять індивідуальну мовну картину світу автора. Онімний простір є важливим склад-

ником формування картину світу художнього тексту, адже є відображенням не лише індивідуальної манери письменника, стилістики твору, а й культурно-історичної епохи, до якої він належить.

Марко Черемшина – письменник-новатор, котрий жив і творив у час формування українського модернізму, тому дослідження онімного простору художніх творів письменника потребує належної уваги. До імен окремих героїв Марка Черемшини звертається М. Легкий при психоаналітичному підході до творчої особистості прозаїка [9]. Функції антропонімів у творчості Марка Черемшини дослідила Т. Лях [12]. Та все ж онімний простір збірки «Село за війни» не був предметом досліджень у сучасному мовознавстві, що й визначає актуальність цієї розвідки.

У сучасному українському мовознавстві сформувалися різні погляди щодо поняття онімного простору та класифікації онімів. Найвідоміші наукові доробки Л. Белея, В. Калінкіна, Ю. Карпенка, кожен з яких сформував власний підхід до вивчення онімії художнього тексту і термінологію на позначення власних назв у художньому творі. Найповнішу класифікацію онімів пропонує М. Торчинський.

У сучасній ономастиці дедалі частіше з'являються наукові праці, присвячені дослідженню літературно-художнього ономастикону. Щоправда, мовознавці вживають різні терміни на позначення сукупності всіх власних назв у художньому творі: онімний простір (Е. Боева, В. Калінкін, О. Петренко, Г. Шотова-Ніколенко), ономастичний простір (В. Топоров, А. Романченко, О. Суперанська, В. Супрун, С. Шестакова), онімія, ономастикон (Т. Гриценко, Г. Лукаш), ономастика (Т. Крупеньова, З. Франко), онімікон (Г. Мельник), поетонімія (В. Калінкін), поетонімосфера (В. Калінкін, О. Петренко).

Уперше термін літературна ономастика використав Ю. Карпенко, який кваліфікував її як ономастику художньої літератури, що має свої підходи й пріоритети, проблеми й завдання: «під літературною (поетичною) ономастиком розуміють суб'єктивне відтворення об'єктивного, «гру», що здійснює автор, загальномовними ономастичними нормами» [7, с. 80].

Нам імпонують твердження тих мовознавців, котрі розглядають онімний простір художнього твору у зв'язку зі світосприйняттям автора. Так, на думку Н. Подольської, ономастика поетична «вивчає будь-які власні назви (поетоніми) в художніх літературних творах: принципи їх створення, стиль, функціонування в тексті, сприйняття читачем; а також світосприйняття та естетичні настанови автора» [14, с. 98]. Дещо схожу семантику вкладає в термін ономапоетика Л. Селіверстова: «Широке використання власних назв у художній літературі, інтерес лінгвістів до їх функціонування у художньому тексті сприяли формуванню нового напрямку в ономастиці, що виник на перетині ономастики і стилістики, лінгвістики тексту і лексичної семантики – ономапоетики, яка вивчає будь-які ВН у художніх творах» [13, с. 16]. За словами Т. Вінтонів, тер-

міни поетонімосфера й онімний простір тотожні: «Поетонімосфера (онімний простір) – системна та ієрархічно організована структура сукупності власних імен, які функціонують у художньому творі» [2, с. 86].

О. Карпенко класифікує оніми «за типами денотатів і, відповідно, способами їх пізнання й номінації у дев'ять фреймів: 1) антропонімічний (об'єднує наймення людей), 2) топонімічний (назви географічних об'єктів), 3) теонімічний (онімічні позначення богів, божеств, персонажів релігій та міфологій), 4) ергонімічний (власні назви об'єднань людей), 5) зоонімічний (клички тварин), 6) космонімічний (власні назви небесних тіл, їх об'єднань та їх частин), 7) хрононімічний (наймення подій, чимось визначних часових відрізків), 8) хрематонімічний (власні назви окремих матеріальних об'єктів), 9) ідеонімічний (наймення ідеальних, духовних предметів)» [6, с. 28].

Для вивчення онімного простору новелістичної збірки Марка Черемшини «Село за війни» найоптимальнішим буде загальноновживаний підхід до класифікації, який спирається на розподіл власних назв живих істот (антропоніми, зооніми, міфоніми) та назви неживих предметів (топоніми, астіоніми, комоніми, урбаноніми, потаноніми, космоніми, фітоніми, хрематоніми, ергоніми, хроніми) [15, с. 79-80]. Провідний лінгвістичний метод даного дослідження – описовий (дескриптивний). Використовуючи цей метод, ми передусім вирізнили одиниці аналізу (ВН), а згодом – класифікували й інтерпретували, застосовуючи прийоми як зовнішньої, так і внутрішньої інтерпретації.

Онімний простір збірки «Село за війни» репрезентовано досить розмаїто. Тут можна виділити антропоніми (*Митро Пужливий, Дзельман, Митро Гушпан, Маріка Мочерначка, Василь* тощо), хороніми (*Гуцулія*), комоніми (*Путилів, Новоселиця*), потаноніми (*Черемош, Прут*), космоніми (*Сонце*), хроніми (*Покрова*).

Найчисельнішу групу у збірці становлять антропоніми. Це пояснюється тим, що автор насамперед поставив собі за мету відтворити людину на війні, показати різні характери, а також масштаб подій «села за війни».

Новели в збірці розташовано за хронологічним принципом: початок війни та евакуація населення («Село потерпає»), формування загонів Українських Січових Стрільців («Перші стріли»), переслідування мирного населення («Поменник», «Бодай їм путь пропала!», «Зрадник»), жахливі картини спустошеного війною села («Після бою», «Село вигибає») [11, с. 98]. З огляду на це, можемо припустити, що першорядна функція онімів, представлених у збірці – відображення тогочасних реалій.

Найчисельнішу групу у збірці становлять антропоніми: баба Хромейка, старий Чюрей, Митро Пужливий, Дзельман, бадьо Остафій, Василь Мочерначка, Митро Гушпан, та ймення їхніх дружин – Маріка Мочерначка, Гушпаниха тощо. Принагідно зазначимо, що часто Марко Черемшина вдається до загальних назв персонажів, що характеризують пер-

сонажів у зв'язку з їх статусом у селі, як-от *комендант, вїйт, панотець, козак, жовніри, пушкарі, бадіки* тощо. Функція цих денотатів переважно інформативна: автор відображає реальну картину воєнного села, «регалії» усіх його мешканців.

Часто антропонім певного персонажа передає авторську оцінку його вчинків. Власне тут спрацьовує вторинний характер антропоніму, на який вказував Л. Белей: «у літературно-художньому творі традиційна антропонімійна форма наповнюється новим змістом. Творча, суб'єктивна трансформація структури і змісту літературно-художнього антропоніму зумовлює його вторинний, надбудований характер» [1, с. 15-16].

Такі антропоніми стилістично марковані й емоційно навантажені, характеризують персонажа за його індивідуальними ознаками: зовнішністю, учинками й переконаннями, характерною ознакою поведінки, іншими асоціаціями. Так, постать Митра Пужливого, що на перший погляд видається людиною, здатною на сміливі вчинки («...сидів у криміналі за того, що панотця на проповіді назвав кацапом»; «...село бунтує, людям у читальні голови завертає» [16, с. 99]), насправді опиняється слабкодушним і ницим чоловіком, що повністю відповідає його прізвищу Пужливий. Він ненароком зрадив сільського священника, назвавши себе при допиті «меконьким ек тот, що під плотом», а священника «твердим ек криця» [16, с. 102], не знаючи, що це була назва москвофілів, і що цим він підвів його до «криміналу». Отож семантика антропоніма цього персонажа в новому світлі показує його характер, але водночас допомагає авторові реалізувати свій першочерговий задум – показати людину на війні, оприявнити в межових ситуаціях ті чи інші риси характеру персонажа.

Окремі антропоніми мають фольклорну традицію, завдяки чому Марко Черемшина творить цікаві колоритні постаті. Саме таким є образ Дзельмана, що повторюється в новелах циклу. В. Костик справедливо вбачав витoki прообразу Дзельмана в піснях-гаївках [8, с. 327-328]. Марко Черемшина відтворює моральне обличчя лихваря, споживацьку філософію: «у війні одні плачуть, другі скачуть» [16, с. 121]. Цей образ нагадує лихваря з «Гобсека» Бальзака, для якого чуже горе приносить достаток. Фольклорна основа цього антропоніма, а також романтична традиція, де образ лихваря прямо асоціювався з нечистою силою, надають образу Дзельмана в новелах Марка Черемшини містичного забарвлення, а також створюють драматичні колізії. За намовою лихваря було страчено найбагатших людей в селі, котрі «за довги запродали йому свою землю і весь свій талан, а собі лиш ужиток до живоття лишили»; після страсти «ужитки підуть Дзельманові в губу» [16, с. 122].

Марко Черемшина вдається до таких антропонімів, що увиразнюють своєю семантикою ідею твору, відіграють першорядну роль у формуванні сюжету твору. У новелі «Село вигибає» автор малює картину

села, що «вигибає», натуралістично відтворює останні хвилини колючих в трупарні, їхні передсмертні муки. Щоб показати масштаб трагізму війни, граничну ситуацію, в якій перебуває ціле село, а також окремі люди, які знаходяться на межі життя і смерті, Марко Черемшина використовує чимало антропонімів, якими називає тих, хто конає в трупарні: *Джемега, Драган, Іван побожний, Никифір-плотар, Єлена Несторієва, Кі'фяк мудрий, Андрусеків Петро* тощо.

Протистояння життя і смерті автор передає в двох жіночих образах: «висока і, як старий дуб, грубезна баба» та «струнка, чорнобрива дівчина» Анничка. Про танатичне та вітаїстичне начало цих образів промовляють не лише їхні антропоніми, що насамперед вказують на вік жінок, але і їхні функції: баба доглядає вмираючих у трупарні, Анничка здобуває хліб.

Цікаво, що надзвичайно трагічний образ новели має антропонім Петро. М. Легкий висловлює думку, що семантика імені Петро у творах автора ілюструє «оту внутрішню антитетику подружнього комплексу Черемшини» [9, с. 149]. У новелах циклу «Парасочка», за спостереженням дослідника, фігурує ім'я Петро: «це простакуватий невдаха, в якого козак викрадає дружину й доньку («Козак»); це інвалід... («Інвалідка»); це покійник, за яким голосить молода дружина («Зарікайся мід-горівку пити!...»))» [9, с. 149]. У новелі «Село вигибає» Петро втілює долю тих, котрі вижили на війні, однак втратили сенс життя. Повернувшись у село після війни сліпим, Петро закінчує самогубством, бо війна надломилася його фізично і морально.

За словами Д. Дергача, «наявність у онімів номінативної функції та здатності до індивідуалізації робить цей компонент лексичної системи мови унікальним способом ідентифікації об'єкта, семантика якого може в різних ситуаціях набувати специфічних конотацій, додаткових формулювань і тлумачень, але без зміни основного значення» [4]. Цю ознаку спостерігаємо в деяких топонімах збірки Марка Черемшини «Село за війни». Яскравим прикладом цього може слугувати топонім села, що основним місцем дії, на що вказує назва збірки, а також окремих новел («Село потерпає», «Село вигибає»). О. Гнідан звертає увагу на «оригінальний і багатогранний метонімічний образ села – спільний для всіх новел циклу» [3, с. 93]. Прийом метонімії виводить образ села в один ряд із персонажами збірки, надає йому ознак концепту.

Марко Черемшина – письменник, творче мислення якого формувалося під впливом фольклору, давніх міфів, легенд. Тому його новелам притаманна певна міфологізація, використання фольклорних образів, яким автор надає символічного забарвлення. У збірці «Село за війни» автор міфічний ореол створює навколо топоніму гори: «за третьою горою небо позіхає», «за третьою горою небо стогне», «під третьою горою ві-

льшина пріє» [16, с. 90], «від третьої гори розігналася селом ретельна говірка, аби люди з села геть виходили» [16, с. 91].

Саме гора стає в Марка Черемшини одним із ключових топосів, навколо якого розгортається війна. Образ гір набуває у новелістиці Черемшини символічного забарвлення. Це – символ самої Гуцульщини, це той потужний природний чинник, що зумовив розвиток психіки і ментальності гуцула, породив у його уяві цілий ряд дивовижних легенд, загадкових фантастичних істот, які наповнюють усе життя гуцулів [10, с.178].

Автор використовує поняття, що переважно виконує номінативну функцію, однак у художньому тексті з урахуванням часу, конкретної ситуації денотативне значення цих назв набуває концептуального наповнення, символічного звучання. Отже, в даному випадку спостерігаємо перехід загальної назви до концепта, на що вказує О. Карпенко: онім «<...> є словом, яке вже в процесі ментальної обробки стає концептом. Концепт завжди об'ємніший, ширший за слово, оскільки, як правило (хоч і в дуже різній мірі), окрім вербального включає також невербальний компонент» [5].

Отже, типи онімів у збірці Марка Черемшини «Село за війни» підпорядковуються жанру художнього тексту, його загальній ідеї. З'ясовано, що ономастична лексика досліджуваної збірки виступає вагомим художньо-виражальним засобом та є виразним маркером авторського індивідуального стилю Марка Черемшини.

Література

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. – Ужгород, 2002. – 176 с.
2. Вінтонів Т.М. Антропоетоніми повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» // Логос ономастики. – Донецьк, 2008.–№ 1 (2). – С. 85-90.
3. Гнідан О.Д. Марко Черемшина: нарис життя і творчості. – К. : Дніпро, 1985. – 167 с.
4. Дергач Д.В. Специфіка лінгвістичної інтерпретації онімів як компонентів лексичної системи мови. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&_S21STR=apyl_2008_17_14
5. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика. – Режим доступу: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/49.pdf>
6. Карпенко О.Ю. Ментальна організація власних назв // Мовознавство. – 2004.–№ 4. – С. 25-34.
7. Карпенко Ю.А. Пушкинский ономастикон «Повести Белкина» // Русское языкознание. – 1981.–№ 2. – С. 80-86.

8. Костик В. Інтерпретація гаївкового образу Зельмана у циклах новел Марка Черемшини «Село за війни» та «Верховина» // «Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття: зб. наук. праць / [упоряд. С. Хороб]; МО і науки України, Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 324–331.
9. Легкий М. До поетики циклу "Парасочка": деякі реконструкції та спостереження // «Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття: зб. наук. праць / упоряд. С. Хороб; МО і науки України, Прикарпатський національний університет імені Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. – С. 148 – 154.
10. Лях Т. Архетип землі у новелістиці Марка Черемшини // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства / [відп. ред.: І.В. Сабадош; редкол.: В.В. Барчан та ін.]. – Ужгород, 2009. – Вип. 13. – С. 177–179.
11. Лях Т. Творчість Марка Черемшини у контексті західноукраїнської новелістики: жанрово-стильові тенденції: монографія / [рец.: В.І. Антофійчук, Н.В. Мафтин, С.Д. Кирилюк]. – Ужгород: Гражда, 2015. – 200 с.
12. Лях Т. О. Функції антропонімів у творчості Марка Черемшини // *Studia Slovakistica: Ономастика. Антропоніміка*: зб. наук. ст.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоґаник]. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – Вип. 9. – С. 272–280.
13. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2002. – 21 с.
14. Словарь русской ономастической терминологии / ред. Н.В. Подольская. – М., 1978. – 199 с.
15. Українська мова: енциклопедія. – К., 2000. – С. 79-80.
16. Черемшина Марко. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи; вступ. стаття, упоряд. й приміт. О.В.Мишанича; ред. тому В.М.Русанівський. – К.: Наукова думка, 1987. – 448 с.

ONOMASTIC SPACE OF THE SHORT STORIES COLLECTION “SELO ZA VIJNY” OF MARKO CHEREMSHYNA

T. O. Liakh, I. M. Grechyn
Uzhhorod National University

The onomastic space is an important component of the world's picture of the artistic text, it reflects the individual manner of the writer and the cul-

tural and historical period. Marko Cheremshyna is a writer who lived and worked during the formation of Ukrainian modernism, so the research of the onomastic space of the writer's works requires detailed study. Different views have been formed in relation to the concept of the onomastic space in modern Ukrainian linguistics. The statements of L. Beley, V. Kalinkin, Yu. Karpenko, especially their approach to the study of the onomastic space in an artistic text, terminology for the designation of proper names in an artistic work are relevant for the proposed study. We also use the statements of those linguists who consider the onomastic space in connection with the worldview of the author (N. Podolska, L. Seliverstova). Approach to classification of the onomastic space of Marko Cheremshyna's short story collection "Selo za vijny" ("Village during the War") is based on the distribution of proper names of living beings and names of inanimate objects. The linguistic method of research is descriptive. The units of analysis were selected according to this method, classification and interpretation of the onyms was carried out using the techniques of external and internal interpretation. It was concluded that the types of onyms in Marko Cheremshyna's collection "Selo za vijny" are subject to the genre of the artistic text, its general idea. It has been found that the onymic space of this collection is represented in quite a variety of ways, but the largest group in the collection is made up of anthroponyms. The onomastic space of Marko Cheremshyna's short story collection "Selo za vijny" has a significant artistic value and expresses the individual style of the writer.

Keywords: *onomastic space, onym, anthroponym, toponym, image, short story.*